

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том IX

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1961

16727

57
Н-34

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том IX

16727

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1961

Б. В. М. С. А.

БОТАНІКА

BUXBAUMIA APHYLLA HEDW. В ОКОЛИЦЯХ ЛЬВОВА

В. М. Мельничук

Buxbaumia aphylla Hedw. належить на Україні до дуже рідкісних видів і відома досі лише з кількох місцезнаходжень: з с. Ревне, Чернівецької області (Тарнавський, 1932), під Лопушеною над Прутом вище Микуличина, в Чорногорі під Дзембронєю на гнилих пеньках в лісі (Реман, 1879), біля Дарниці, Київської області (зібрав А. С. Лазаренко), в Житомирській області (Лазаренко, 1955).

B. aphylla — панбореальний вид, дуже циркумполярно поширений, проте скрізь в межах ареалу з спорадичною зустрічальністю. З усіх видів роду заходить далеко на північ. Відомий він з Скандинавії, Арктичного Сибіру, де по долині Єнісею спускається аж до Дудінки та Товстого Носа, Північної Америки, Середньої Європи, Балканського півострова, Кавказу, Уралу, Центральної Азії, Західного Сибіру, Далекого Сходу, Японії. В південній півкулі відомий з двох місцезнаходжень в Новій Зеландії.

Про висотне поширення цього виду до недавнього часу було відомо дуже мало. Лімпріхт (1895), Рот (1905) вказували, що найвищим його місцезнаходженням є висота 1600 м н. р. м. Ладженська (1934) вважала його «видом рівнин та незначних піднесень». Герцог (1926) наводить його для нижніх гірських поясів Західної Німеччини. Штефуряк (1936) зібрав його під Джумалею (повіт Кимпулунг) в Східних Карпатах на висоті 1800 м, а пізніше (1949) повідомив про ряд нових місцезнаходжень в Східних Карпатах на висоті 1900 м, в Мармароських Карпатах на південно-східному схилі г. Піп Іван на висоті 1880 м, в Південних Карпатах, в масиві Бучеджи, на висоті

2040 м (найвище місцезнаходження для Карпат та для Європи). А. Л. Абрамова та І. І. Абрамов (1949) повідомили про перші для Кавказу місцезнаходження *B. aphylla* в рододендроневескових заростях в Південній Осетії на висоті 2200—2800 м н. р. м., що є найвищою висотою з усіх досі відомих місцезнаходжень.

Відомі для Карпат місцезнаходження переважно знаходяться вище межі лісової рослинності. В зв'язку з цим Штефуряк (1936) висловив припущення про гірське походження цього виду. Цей автор вказує, що місця зростання *B. aphylla* розташовані «в альпійській та субальпійській областях зони виростання *Pinus montana* Mill. в Карпатах» і вважає (Штефуряк, 1949), що ці області є «найбільш типовими, первинними», на яких *B. aphylla* виступає «як характерний елемент».

Шафран (1948, 1957), навпаки, розглядає *B. aphylla* як виключно низинний вид і навіть висловлює припущення, що вказівки про його гірські місця знаходження стосуються *B. viridis*.

Широка висотна амплітуда від 200 до 2800 м н. р. м., в межах якої *B. aphylla* як в низових, так і в найвищих місцезростаннях нормально розвивається і утворює нормальні спорогони, а також скрізь зустрічається спорадично (треба сподіватися частіше, ніж попадає в колекції), не дає підстав для того, щоб вважати її (при сучасному стані відомостей про її поширення) гірським чи низинним видом. Вирішення цього питання вимагає додаткових матеріалів для уточнення її поширення, з'ясування фітоценотичних зв'язків та екології.

В бріологічній літературі часто зустрічаються вказівки (Бротерус, 1923; Ладженська, 1934; Лазаренко, 1936; Штефуряк, 1936, 1937, 1947, 1949; Шафран, 1957) на приуроченість *Buxbaumia aphylla* до соснових лісів. Штефуряк розглядає *B. aphylla* як типовий вид соснових лісів, причому зв'язки його з сосновими лісами вважає настільки вірними і давніми, що сучасні місцезнаходження *B. aphylla*, на його думку, можуть бути підставою для реконструкції області колишнього поширення соснових лісів в Румунії. А. Л. Абрамова та І. І. Абрамов (1949) вказали на непереконливість тверджень Штефуряка, який розглядає формації з *Pinus silvestris* L., *P. cembra* L., *P. mughus* Scop., *P. nigra* Arnold var. *austriaca* Höss. (в яких *Buxbaumia* на території Румунії зустрічається) як близькі, хоча за ценоекологічними умовами ці формації сильно різняться між собою і частина з них в фітоценологічному відношенні дуже близька до яличників та ялинників. Крім соснових лісів, зустрічається буксбаумія в ялинових (Діксон, 1954; Штефуряк, 1937), букових (Лімпріхт, 1895; Герцог, 1926; Гольдгейде, 1937, 1938), дубових (Гольдгейде, 1937, 1938) лісах. З цього видно, що *B. aphylla* не пов'язана з насадженнями однієї деревної породи. В поширенні її виразно виявляється приуроченість до певних екологічних умов, зокрема умов освітлення та ґрунтових відслонень.

Під час ботанічних екскурсій в околицях Львова ми в кількох місцях натрапили на *Buxbaumia aphylla*. В травні 1955 р.

невеличку куртинку з кількох спорогонів ми зустріли на ґрунтових відслоненнях при дорозі в буковому лісі під Чортовою скалою. Частину дернинки ми зібрали, частину залишили рости. Пізніше наші спроби відшукати ще раз те місцезнаходження залишилися безуспішними.

В серпні 1955 р. ми знайшли *B. aphylla* в лісі біля селища Брюховичі. Тут вона росла в кількох місцях і так рясно плодоносила, що здалеку впадала в вічі. Нижче наводимо описи окремих місцезнаходжень.

Перше місцезнаходження: при дорозі на краю лісу, що безпосередньо межує з розораною присадибною ділянкою, на зверненні на північний захід піскуватих ґрунтових відслоненнях, між кореневими лапами соснового стовбура. З мохів були відмічені: *Brachythecium velutinum* (Hedw.) Bryol. eur., *Pleurozium schreberi* (Willd.) Mitt., *Pohlia nutans* (Schreb.) Lindb., *Polytrichum formosum* Hedw., *Atrichum undulatum* P. B., *Bryum capillare* Hedw., *Syntrichia subulata* (Hedw.) Web. et Mohr.

Друге місцезнаходження: в розрідженому сосново-буково-дубовому лісі на північно-західному схилі, на стінках широкої ґрунтової виїмки. На стінках цієї виїмки трав'янисте вкриття відсутнє, а по «берегах» її сильно розріджене; відмічено окремі екземпляри *Oxalis acetosella* L., *Vaccinium myrtilloides* L., *Polypodium vulgare* L., *Luzula pilosa* (L.) Willd., *Agrostis vulgaris* With., *Galleobdolon luteum* Huds., а з мохів — *Pleurozium schreberi*, *Plagiothecium roeseanum* (Hampe) Bryol. eur., *P. denticulatum* (Hedw.) Bryol. eur., *Dicranella heteromalla* (Hedw.) Schimp. *Polytrichum formosum* Hedw., *Dicranum scoparium* Hedw., *Hypnum cupressiforme* Hedw., *Pohlia nutans* (Schreb.) Lindb.

Третє місцезнаходження: розріджений сосново-дубово-буковий ліс, на західному схилі, на стінках неглибокої ґрунтової виїмки. З квіткових рослин відмічено: *Rubus rudis* Wh. et N., *Calluna vulgaris* (L.) Salisb., *Luzula pilosa* (L.) Willd., *L. multiflora* (Ehrh.) Lejeune, *Hieracium pilosella* L., *Agrostis vulgaris* With., *Festuca ovina* L., *Veronica officinalis* L. З мохів відмічено: *Pleurozium schreberi*, *Pohlia nutans*, *P. cruda* Lindb., *Dicranum scoparium* Hedw., *D. rugosum* Hedw., *Polytrichum juniperinum* Hedw., *P. formosum* Hedw., *Hylocomium splendens* (Hedw.) Bryol. eur., *Ceratodon purpureus* (Hedw.) Brid.

Четверте місцезнаходження: на стінках рову між двома давніми бункерами на північному схилі. В деревному ярусі зустрічається дуб, бук, граб, береза, сосна, а з кущів — окремі екземпляри *Evonymus europaea*. В трав'янистому вкритті відмічено: *Agrostis vulgaris*, *Luzula pilosa*, *Veronica officinalis*, з мохів — *Brachythecium velutinum*, *Bryum capillare*, *Plagiothecium roeseanum*, *Atrichum undulatum*, *Ceratodon purpureus*, *Dicranella heteromalla*, *Pleurozium schreberi*, *Pohlia nutans*, *Hylocomium splendens*, *Polytrichum juniperinum*, *P. formosum*.

Місце зростання *Buxbaumia* в околицях Львова (в Брюховицькому лісі та в лісі під Чортовою скалою) характеризується сильним розрідженням деревного полог, зімкнутість якого становить близько 0,5. В двох випадках *B. aphylla* ми знайшли на краю лісу, на стінках канами, що відмежовує ліс від сільськогосподарських угідь. В лісі ми збирали її на прямовисних або дуже крутих стінках ґрунтових виїмок, в місцях, вільних від лісової підстилки, або в місцях, які тільки протягом короткого часу вкриваються листям, що опадає.

Росте буксбаумія переважно групами по кілька екземплярів. Їх коробочки звичайно орієнтовані в одному напрямку. На цю особливість звертали увагу Габерландт (1886), Гольдгейде (1937, 1938). Габерландт вважає, що коробочки завжди звернені верхівками вверх схилу. Гольдгейде пов'язує орієнтацію коробочок з впливом світла і вказує, що верхівки коробочок завжди звернені в більш освітлену сторону. Наші спостереження підтверджують вказівку Гольдгейде. Коробочки, які ростуть на протилежних стінках ґрунтових виїмок (незалежно від орієнтації цих виїмок — по схилу чи впоперек схилу), звернені своїми верхівками до середини виїмки, завжди світлішої і менше затіненої, ніж її стінки.

Відвідуючи з 1955 р. щороку місцезростання буксбаумії в Брюховицькому лісі, ми в окремі роки спостерігали великі коливання в рясності її плодоношення. В 1955—1956 рр. вона (можна сказати з деяким перебільшенням) утворювала «аспект» на відслоненнях, а в 1959—1960 рр. на тих самих місцях зустрічались тільки окремі куртинки.

Наші знахідки *Buxbaumia aphylla* в околицях Львова, в місцях, які щороку відвідують численні ботанічні екскурсії студентів та спеціалісти ботаніки, дають можливість припускати, що цей вид зустрічається значно частіше, ніж звичайно вважають. В зв'язку з дрібними розмірами гаметофіта і сильними коливаннями рясності плодоношення він, очевидно, часто проглядається і тому рідко потрапляє в колекції.

ЛІТЕРАТУРА

- Абрамова А. Л. и Абрамов И. И., *Buxbaumia aphylla* Hedw. на Кавказе, «Бот. журн.», т. 34, № 3, 1949.
Ладыженская К. И., Семейство Buxbaumiaceae Bruch et Schimp. в пределах СССР, Тр. Бот. ин-та АН СССР, сер. 11, в. 2, 1934.
Лазаренко А. С., Определитель листовых мхов Украины, К., 1955.
Brotherus V. F., Die Laubmoose Fennoskandias, Helsingfors, 1923.
Dixon H. N., The student's handbook of British mosses, Ed. III, 1954.
Herzog Th., Geographie der Moose, Jena, 1926.
Haberlandt G., Beiträge zur Anatomie und Physiologie der Laubmoose, Jahrb. f. wiss. Bot., Bd 17, 1886.
Holdheide W., Zur Physiologie und Soziologie von Buxbaumia aphylla, Flora N. F., Bd 32, 1937, 1938.
Limpricht K. G., Die Laubmoose Deutschlands, Oesterreichs und Schweiz., Abt. II, Leipzig, 1895.
Rehman A., Przyczynek do bryologii Galicji, Spr. Kom. Fizjogr., XIII, 1879.
Roth G., Die europäischen Laubmoose, Bd II, Leipzig, 1905.

Ștefureak Tr. J., Cateva consideratiuni fitogeografica asupra mușchiului *Buxbaumia aphylla* L. din regiunea alpină a Carpatilor Bucovinei, Buletinul facult. de științe din Cernauti, vol. X, 1936.

Ștefureak Tr. J., Insemnari ecologice si fitosociologice asupra mușchiului *Buxbaumia aphylla* L. din asociatiile Pinului in Romania, Buletinul facult. de Științe din Cernauti, vol. XI, 1937.

vestul Țării, cu unele consideratiuni fitogeografice asupra asociatiei muscinale cu *Buxbaumia aphylla* L. din vegetatia păculior de pin. Buletinul gradinii botanice și al muzeului botanic dela Universitatea din Cluj, vol. XXVII, 1947.

Ștefureak Tr. J., Stațiuni noi de altitudine cu *Buxbaumia aphylla* L. din zona alpina și subalpina a Carpatilor, Buletin stintific Academia Republicii Populare Romane, A, tom 1, N 6, 1949.

Szafran B., Przeżytki z epok ubiegłych we florze mchów Polski i wschodnich krain sąsiednich, Ochrona przyrody, R. 18, 1948.

Szafran B., Mchy, tom 1, Warszawa, 1957.

Tarnawski I. T., Über das Vorkommen der *Buxbaumia aphylla* L. in Bucowina, Buletinul facult. de Științe din Cernauti, vol. VI, 1932.

BUXBAUMIA APHYLLA HEDW. В ОКРЕСТНОСТЯХ ЛЬВОВА

V. M. Мельничук

Резюме

Приведены новые местонахождения редкого для бриофлоры Украины вида — *Buxbaumia aphylla* Hedw. В 1955 г. он был найден в окрестностях г. Львова на обнажениях почвы в сильно изреженных буковом (под Чертовой скалой) и сосново-буково-дубовом насаждениях (у поселка Брюховичи). На ежегодно, начиная с 1955 г., посещаемых местообитаниях отмечены большие колебания в обилии плодоношения этого вида в отдельные годы.

ЗМІСТ

Палеозоологія

П. П. Балабай, Гетеростраки верхнього силуру Поділля	3
С. І. Пастернак, Фауна крейдових відкладів району Рахова, Закарпатської області	12
В. Т. Левицький, Денталіїди крейдових відкладів Волино-Подільської плити	24
Л. М. Кудрін, Про знахідку кісток мамонта в околицях Львова	29
С. І. Пастернак і С. П. Коцюбинський, Крейдові відклади Волино-Подільської плити і можливості їх використання в будівельній промисловості	31

Зоологія

В. І. Здун, Личинки трематод наземних молюсків західних областей України	35
В. І. Здун, Матеріали до фауни комах-шкідників фруктових дерев західної Волині	45
І. К. Загайкевич, Матеріали до вивчення жуків-вусачів (Coleoptera, Cerambycidae) України	52
М. П. Рудишин, О. М. Білоконь, Матеріали до фауни гамазових кліщів комахоїдних і гризунів верхів'я басейну Дністра	61
М. І. Черкащенко, Матеріали про зараженість ектопаразитами птахів долини верхньої течії Дністра	69
Л. К. Опалатенко, До методики дослідження дихання у риб	76
М. П. Рудишин, Розміщення мишовидних гризунів у рослинних асоціаціях Боржавських полонин і Чорногори	80
М. І. Черкащенко, Ф. І. Страутман, Принципи складання програми стаціонарних досліджень по фауні хребтних тварин високогір'я Карпат	92

Ботаніка

К. А. Малиновський, Геоботанічна характеристика південно-західної частини Чорногірського хребта	104
І. В. Вайнагій, Плодоношення деяких видів трав'янистих рослин в різних гірських поясах Українських Карпат	121
Г. Я. Єрмаченко, Матеріали до динаміки наростання зеленої маси і отавності щучників Чорногори	129
К. О. Улична, Рід <i>Dicranella</i> бриофлори УРСР	140
В. М. Мельничук, <i>Buxbaumia aphylla</i> Hedw. в околицях Львова	154